

بسم الله الرحمن الرحيم

عنوان: اثرات صبر در زندگی فردی و اجتماعی

پژوهشگران: کوثر عصفوری-مانا قاضی زاده-شریفه مجدم-

چکیده:

صبر خویشتن داری و حبس نفس است بر چیزی که شرع و عقل تقاضا می کند ، یا از چیزی که شرع و عقل از آن نهی می کند . صبر یک ضرورت است که ترقی و تعالی و تکامل انسان - چه از جهت مادی و چه از جهت معنوی - جز در سایه آن امکان پذیر نیست . صبر و شکیبایی در برابر حوادث زندگی تنها جنبه اخلاقی ندارد ، بلکه از نظر بهداشت و سلامت جسم نیز فوق العاده موثر است . بردباری و شکیبایی سبب ایجاد روحیه شکست ناپذیری در خود و بالا رفتن آستانه تحمل فرد می شود . شخص صبور از زندگی خود رضایت بیشتری دارد و غم و غصه به اندرون خود راه نمی دهد و طمانینه و آرامشی افزون دارد و با تلاش و کوشش به فرجامی نیک نائل می شود . صبر نه تنها در فرد بلکه در اجتماع نیز اثرات فراوانی دارد ، بردباری در زندگی خانوادگی سبب استواری بنیان خانواده می شود و بسیاری از مشکلات جامعه از جمله بیماری های روحی و روانی ، فقر ، مفسد اقتصادی و ... بوسیله صبر از بین می رود . در این پژوهش به اثرات صبر در زندگی فردی و اجتماعی پرداخته شده که محتوای آن شامل چهار فصل است . در فصل اول کلیات طرح تحقیق بیان شده است . در فصل دوم با عنوان مفهوم شناسی به تعریف صبر ، ضرورت و انگیزه صبر پرداخته شده است . در فصل سوم به اثرات فردی صبر در زندگی اشاره شده و بالاخره در فصل چهارم با عنوان اثرات صبر در زندگی اجتماعی ، اهمیت شکیبایی در تحکیم بنیان خانواده و حل مشکلات اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است .

واژگان کلیدی: صبر ، زندگی ، فردی ، اجتماعی .

مقدمه :

یکی از آموزه های اخلاقی که خداوند در قرآن بارها و بارها به آن سفارش کرده است صبر و شکیبایی در امور است . از آن جا که انسان تنها آفریده خداوند است که عقل دارد و تکلیف ، و در بوته آزمایش قرار می گیرد ، صبر ویژگی خاص انسان به حساب می آید .

خداوند در قرآن قهرمانان صبر را معرفی می کند و صبور بودن آنها را در طول مسیر پیامبریشان می ستاید از جمله حضرت ایوب که نمادی از صبر و بردباری می باشد .

حال در این پژوهش می خواهیم بررسی کنیم که صابر بودن در زندگی چه تاثیراتی می تواند در فرد و جامعه داشته باشد که خداوند تا این حد به آن سفارش کرده است و بفهمیم که آیا شکیبایی می تواند ما را در مسیر بندگی به سعادت حقیقی رهنمون شود ؟ و همچنین بردباری افراد جامعه ، جامعه را به سمت مدینه فاضله سوق می دهد .

اثرات:

«اثر: اثر الشیء: حصول ما یدل علی وجوده.»^۱

«اثر: نشان، علامت، جای پا، نشان قدم، آنچه از کسی یا چیزی باقی و بر جای بماند.»^۲

«اثر: نشانه. بطور کلی اثر عبارت است از علامت و نشانه ای که از چیزی یا از کسی باقی مانده خواه نبائی باشد یا دینی یا بدعتی یا جای پای و یا غیر از اینها.»^۳

«اثر: اثر، نشان، جا پا، رد.»^۴

«اثرات: ج اثر. این جمع فصیح نمی دانند، جمع اثر در عربی «آثار» و «اثور» است. طبق قواعد جمع عربی، مصدری که از سه حرف بیشتر دارد به «ات» جمع بسته شود. ولی «اثر» سه حرف بیش ندارد.»^۵

صبر:

«الصبر: الامساک فی ضیق. والصبر: حبس النفس علی ما یقتضیه العقل و الشرع، او عما یقتضیان حبسها عنه.»^۶

«صبر: حبس امساک. خویشتن داری و حبس نفس است بر چیزی که شرع و عقل تقاضا می کند یا از چیزی که شرع و عقل از آن نهی می کند.»^۷

«صبر: ۱- شکیبیدن، بردباری کردن. ۲- ترک شکایت از بلا یا و شدائد. ۳- انتظار فرج خدا، ۴- عطسه.»^۸

«صبر: شکیبیدن، شکیبایی کردن، بردباری.»^۹

«صبر: بردباری شکیبایی.»^{۱۰}

زندگی:

«زندگی: زندگانی.»^{۱۱}

---

^۱ - راغب، اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، چاپ دوم، قم، طلیعه نور، ۱۴۲۷، ص ۶۲.

^۲ - حسن، عمید، فرهنگ عمید دو جلدی، ج ۱، چاپ هفدهم، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۹، ص ۸۲.

^۳ - علی اکبر، قرسی، قاموس قرآن، ج ۱، چاپ دهم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۴ ه. ش، ص ۲۲.

^۴ - انطون الیاس، فرهنگ نوین، مترجم: سید مصطفی طباطبایی، چاپ دهم، تهران، کتابفروشی اسلامی، بهار ۱۳۷۷، ص ۲۰.

^۵ - محمد، معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، چاپ دوم، تهران، چاپ دیبا، ۱۳۸۶، ص ۱۷۴.

^۶ - راغب، اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ص ۴۷۴.

^۷ - علی اکبر، قرسی، قاموس قرآن، ج ۴، ص ۱۰۵.

^۸ - محمد، معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۲، ص ۱۴۷۷.

^۹ - حسن، عمید، فرهنگ عمید دو جلدی، ج ۲، ص ۱۳۵۳.

^{۱۰} - انطون، الیاس، فرهنگ نوین، ص ۳۶۴.

^{۱۱} - محمد، معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۲، ص ۱۲۳۲.

فردی :

« الفرد : الذی لا یختلط به غیره ، فهو اعم من الوتر و اقص من الواحد . »^۱

« فرد : تنها . » رب لا تنرنی فردا و انت خیر الوارثین «^۲ . »^۳

« فرد : تک ، تنها ، یگانه ، بی همتا ، بی نظیر . »^۴

« فرد : تنها ، بیگانه . »^۵

اجتماعی :

« اجتماعی : منسوب به اجتماع ، ۱- کاری که به اجتماع و به همگان بستگی داشته باشد . ۲- کسی که با

آداب و رسوم همگانی آشنا و دمساز باشد . ۳- طرفدار اجتماع . »^۶

« اجتماعی : منسوب به اجتماع ، کاری یا چیزی که به همگان تعلق داشته باشد . آنچه مربوط به گروهی از

مردم باشد . »^۷

معنای لغوی و اصطلاحی صبر

صبر به معنای « خود را باز داشتن » و « خودداری کردن است » . وقتی می گویند « قتل فلان صبرا »

معنایش این است که فلان کس را آن قدر در بازداشتگاه و زندان نگه داشته اند که مرد . برای نمونه در آیه

۲۸سوره ی کهف « صبر » به همین معنای لغوی آمده است : « و اصبر نفسک مع الذین یدعون ربهم ... »

اصبر نفسک « یعنی خودت را نگه دار ، و خویشتن را از نگرستن به آن چه دل بستگی را نشاید بازدار .

صبر در اصطلاح به خویشتن داری و حبس نفس است بر چیزی که شرع و عقل تقاضا می کند ، یا

چیزی که شرع و عقل از آن نهی می کند . بحسب مراد نام آن فرق می کند اگر خویشتن داری در مصیبت

باشد آن را صبر می گویند ضد آن جزع است . اگر در جنگ باشد شجاعت نامند ضد آن جبن است . اگر در

پیش آمد باشد آن را سعه صدر می گویند . اگر در امساک از سخن باشد کتمان نامند .

مفهوم قرآنی صبر :

نقطه مقابل « صبر » ، « جزع » است . در آیه ۲۱ ، سوره ی ابراهیم می خوانیم : « ... سواء علینا اجزعنا ام

صبرنا مالنا من محیص » . زبان حال اهل دوزخ است که می گویند امروز دیگر فرقی ندارد چه بی تابی کنیم

(جزع) و چه شکیبایی کنیم (صبر) ، راه رهایی نداریم .

۱- راغب ، اصفهانی ، مفردات الفاظ قرآن ، ص ۶۲۹ .

۲- سوره انبیاء ، آیه ۸۹ .

۳- علی اکبر ، قرسی ، قاموس قرآن ، ج ۵ ، ص ۱۵۸ .

۴- حسن ، عمید ، فرهنگ عمید دو جلدی ، ج ۲ ، ص ۱۵۲۵ .

۵- انطون ، الیاس ، فرهنگ نوین ، ص ۴۹۷ .

۶- محمد ، معین ، فرهنگ فارسی معین ، ج ۱ ، ص ۱۷۸ .

۷- حسن ، عمید ، فرهنگ عمید دو جلدی ، ج ۱ ، ص ۸۴ .

به عبارت دقیق تر ، می توان گفت : صبر در قرآن عبارت است از اینکه انسان آن چه را که برایش ناخوشایند است برای رسیدن به خشنودی خداوند ، بر خویشتن همراه گرداند . این معنا با صراحت تمام از آیه ۲۲ ، سوره ی رعد بر می آید که خداوند می فرماید : « و الذین صبروا ابتغاء وجه ربهم ... »

صبر ویژه انسان است :

از آن جا که انسان تنها آفریده ی خداوند است که عقل دارد و تکلیف ، و در بوته ی آزمایش قرار می گیرد ، صبر یکی از ویژگی های انسان به حساب می آید .

امام غزالی در تحلیل صبر و بیان ماهیت آن می گوید :

صبر ویژگی انسان است و در جانوران و فرشتگان زمینه ندارد البته با این تفاوت که جانوران در کنار کمبودهای دیگری که نسبت به انسان دارند از این خصیصه محرومند ، ولی فرشتگان به خاطر کمال خلقشان است که صبر بر ایشان مطرح نمی شود .

توضیح این که : از یک سو ، جانوران صد در صد تحت فرمان غرایزند ، و انگیزه و انگیزاننده ی آن ها برای هر حرکت و سکونی همین غرایزند . و از سوی دیگر ، در وجود آنان نیرویی نیست که در برابر غرایزشان ایستادگی و استقامت آن نیرو را در برابر هوا و هوس و شهوت ، « صبر » بنامیم .

فرشتگان نیز وجودشان اشتیاق محض به حضرت پروردگار و درجات قرب کردگار است و شهوتی در وجود آنان نیست که آنان را از شوق و شیفتگی نسبت به مقام ربوبیت باز دارد . بنابراین در کشور وجودشان به سپاه دیگری به نام صبر نیازی ندارند که به سود آنان سپاه طاغی و یاغی شهوات را سرکوب کرده آنان را به سوی جلال و جمال حضرت احدیت سوق دهد .

اما انسان ، در دوران کودکی مانند جانوران است . سراسر وجودش آکنده از میل به خوراک است که ضرورت ادامه ی زندگی است . سپس ، میل به بازی پیدا می کند ، و به تفاوت های دختر و پسر پی می برد . و شهوت جنسی در او پیدا می شود . بنابراین در دوران کودکی در وجود انسان نیرویی به نام « صبر » وجود ندارد . زیرا صبر عبارت است از صف آرایی و مقاومت دو سپاه در برابر یکدیگر ، به خاطر برخورد منافع و خواسته های دو سوی نبرد . و میدان وجود انسان در دوران کودکی فقط منطقه ی تاخت و تاز تمایلات و غرایز است و بس ، عینا مانند جانوران .

ضرورت صبر :

توجه قرآن به صبر به خاطر ارزش دینی و اخلاقی آن است . صبر یک فضیلت اخلاقی درجه دوم یا تکمیلی نیست ، بلکه یک ضرورت است و ترقی و تعالی و تکامل انسان – چه از جهت مادی و چه از جهت معنوی – جز در سایه ی آن امکان پذیر نیست . اگر صبر نباشد سعادت و خوشبختی فرد و جامعه هیچ کدام میسر نمی گردد . بدون صبر نه دین پایداری ماند و نه دنیا برقرار .

بنابراین صبر ، هم یک ضرورت دنیوی است و هم یک ضرورت دینی .

چه در دنیا و چه در آخرت ، پیروزی و رستگاری جز در پرتو صبر میسر نیست .

« صبر و ظفر هر دو دوستان قدیمند . بر اثر صبر نوبت ظفر آید . »

۴.۲.۸- سالم سازی فعالیت های اقتصادی

افزون بر تاثیر مستقیم صبر بر پیشرفت مادی ، نقش این عامل در سالم سازی فعالیت های اقتصادی و تحقق امنیت لازم برای رشد ، دارای اهمیت است . چرا که رعایت تقوا و آلوده نشدن به مشاغل نامشروع و مفساد اقتصادی ، مبتنی بر داشتن صبر است . رسول اکرم (ص) در این باره می فرمایند : ^۱ از این رو صبر و تقوا در آیات بسیاری در کنار یکدیگر آمده اند . « کسانی که بر طاعت خداوند و از معصیت او صبر می کنند ، کسانی که کسب حلال می کنند . » ^۲

۴.۲.۹- کم شدن فقر و بیکاری

بیکاری و فقر ، از معضلات همیشگی جوامع بوده و هست . از جمله دلایل عمده بیشتر شدن این مشکل می توان به سستی و تنبلی افراد ، نداشتن تخصص کافی و راحت طلبی اشاره کرد . علی (ع) در این باره می فرماید : هر کس چیزی را بجوید تمام آن یا بعضی از آن را خواهد یافت . ^۳ « من طلب شیئا ناله او بعضه »

هیچ تلاشی به ثمر نمی نشیند و هیچ تجربه ای بدست نمی آید مگر در پرتو استقامت و اگر افراد این فضیلت اخلاقی را در خود تقویت کنند بسیاری از این معضلات حل خواهد شد .

۴.۲.۲- نمونه هایی از صبر در زندگی اجتماعی

۴.۲.۱- صبر در زندگی خانوادگی : مرد موظف است با خانواده خود مدارا کند و اشتباهات آنها را ببخشد و بد اخلاقی ایشان را تحمل کند همان طور که قرآن کریم می فرماید : « عاشروهن بالمعروف » ^۴ و همچنین زن نسبت به همسر خود . ^۵

در اخلاق خانواده ، بروز این نمونه مکارم اخلاقی به آن است که هر یک از زن و شوهر ، ضعفها و بد اخلاقیها در طرف مقابل ، تصمیم بر مقابله به مثل نگیرند بلکه بنا را بر سازگاری و تحمل و بردباری در برابر مشکلات - چه مادی و چه اخلاقی - بگذارند ، آن هم به حساب خدا و برای رضای او تحمل کند تا به دو نتیجه ی خوب برسند : یکی بهبود وضعیت داخلی خانه و دیگری رسیدن به اجر و پاداش الهی .

۴.۲.۲- صبر پدر و مادر در تربیت فرزندان و صبر معلم در تربیت شاگردان :

در مسائل تربیتی ، تحمل فرزندان دشوار و ساختن با ناهنجاری های آنان نیز دشواری باشد اما صبر در مقابل آنها ، گامی مهم در ساختن انسانهای بالنده و مستعد می باشد . از این رو معلم و مربی ، همچنین پدر و مادر برای تربیت شایسته فرزندان ، نیازمند صبر و بردباری اند و تحمل در برابر ناسازگاریهای شاگردان و فرزندان هستند . ^۶

۴.۲.۳- صبر بر مشکلات امر به معروف و نهی از منکر

۱ - جواد ایروانی ، اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث ، ص ۱۳۲ .

۲ - محمد باقر مجلسی ، بحارالانوار ، ج ۷۴ ، ص ۹۳ .

۳ - محمد دشتی ، نهج البلاغه ، حکمت ۳۷۹ .

۴ - سوره ی نساء ، آیه ی ۱۹ .

۵ - محمدرضا ، جباران ، درسنامه علم اخلاق ، ج ۱ ، چاپ دوم ، قم ، سنابل ، ۱۳۸۴ ه . ش ، ص ۲۵۸ .

۶ - جواد ، محدثی ، اخلاق معاشرت ، چاپ اول ، قم ، موسسه بوستان کتاب ، ۱۳۹۱ ه . ش ، ص ۲۲۲ .

امر به معروف و نهی از منکر از اصلی ترین ارزش های دینی است و از مهم ترین وظایف مومنان و بارزترین ویژگی جامعه اسلامی است تا آنجایی که در این آیه به صبر بر مشکلات امر به معروف و نهی از منکر دعوت می کند: «یا نبی اقم الصلاه و امر بالمعروف و انه عن المنکر و اصبر علی ما اصابک ان ذلک من عزم الامور»^۱ «لقمان به پسرش: فرزندم! نماز بر پا دار و امر به معروف و نهی از منکر کن و بر آنچه از سختی به تو می رسد صبر کن» این از نشانه های استواری در کارهاست.

۴.۲.۴- صبر در حرف های ناروای مخالفان

در آیه ی «واصبر علی ما یقولون و اهجر هم هجرا جمیلا»^۲ خداوند به پیامبر اسلام حضرت محمد (ص) می فرماید: در برابر حرفهای مخالفان، صبر و استقامت کن. او را به صبر و استقامت دعوت می کند تا هدایت امتشان را به بهترین صورت بجا آورند.

۴.۲.۵- صبر بر آزارهای دشمن و در میدان نبرد

«و مالنا الا نتوکل علی الله و قد هدانا سبلا و لنصبرن علی ما آذیتونا و علی الله فلیتوکل المتوکلون»^۳ که در این آیه آمده ما حتما بر اذیت های دشمن صبر می کنیم «و ان یکن منکم عشرون صابرون یعلبوا مائتین ...»^۴ و در این آیه به صبر در میدان نبرد اشاره شده است. منظور از «صابرون» که در این آیه آمده، این است که هر قدر دشمن بیشتر مقاومت کند، مومنان باید بر مقاومت خودشان بیفزایند تا بر دشمنان پیروز شوند.

نتیجه:

اگر صبر در ابعاد اجتماعی، تقویت شود آثار بسیار مطلوبی در اجتماع به دنبال دارد. از جمله: بالا رفتن میزان امر به معروف و نهی از منکر، پایین آمدن مسئله طلاق و فروپاشی خانواده ها، تربیت فرزندان کارآمد، پایین آمدن افسردگی در افراد و احساس رضایتمندی از زندگی.

۱- لقمان، آیه ی ۱۷.

۲- مزمل، آیه ی ۱۰.

۳- ابراهیم، آیه ی ۱۲.

۴- انفال، آیه ی ۶۵.

نتیجه گیری :

صبر و استقامت عصاره همه فضیلت ها و خمیر مایه همه سعادت ها و ابزار وصول به هر گونه خوشبختی است . انسان بدون صبر هم در جهات مثبت به جایی نمی رسد و هم در برابر عوامل منفی شکست می خورد ، چرا که صابر نبودن مساوی با شکست است . به همین دلیل کلید اصلی پیروزی ها ، صبر است . صبر و ظفر هر دو دوست قدیمی اند . بر اثر صبر، نوبت ظفر آید . علاوه بر این ، صبر و تحمل اثر مستقیم در بهداشت و سلامت جسم دارد . بسیاری از بیماری های قلبی و عصبی ناشی از بی تابی و جزع است که با صبر و بردباری قابل درمان است. صبر باعث تقویت روحیه افراد ، بالا رفتن قدرت تحمل و امید به خدا و در نتیجه سعادت و فرجام نیک می شود . با شکیبایی و بردباری پایه های زندگی خانوادگی استوار و احساس رضایت مندی از زندگی افزون می شود و همچنین با صبر در برابر خودخواهی و ثروت اندوزی بسیاری از مفاسد اقتصادی حل می شود و فقر و بیکاری از بین می رود .

پیشنهاد :

صبر یکی از مهم ترین آموزه های تعالیم اسلامی است که به کارگیری آن در طول زندگی مشکلات زیادی را حل می کند . ما باید با آموزش صبر به کودکان و برآورده نکردن فوری نیاز آنان به آنها صبور بودن را آموزش دهیم تا این کودکان در آینده بتوانند با شکیبایی در امور به موفقیت و پیروزی دست یابند . همچنین نیاز است که کتابهایی با عنوان « صبر » تالیف شود و فواید صبر گفته شود و با معرفی انسانهای صبور همچون انبیاء ، خوانندگان را به شکیبایی و بردباری تشویق و ترغیب کنند .

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ۱- انطون ، الیاس ، فرهنگ نوین ، مترجم : سید مصطفی طباطبایی ، چاپ دهم ، تهران ، کتابفروشی اسلامیة ، بهار ۱۳۷۷ ه. ش .
- ۲- باقری طاقانکی ، ناصری نژاد ، برای تمام خانواده ها ، چاپ دوم ، قم ، انتشارات ناصیح ، پاییز ۱۳۸۶ ه. ش .
- ۳- برخوردار فرید ، شاکر، احادیث الطلاب ، ج ۳ ، تهران ، انتشارات لاهوت ، ۱۳۹۰ ه. ش .
- ۴- جباران، محمدرضا ، درسنامه علم اخلاق ، ج ۱ ، چاپ دوم ، قم ، سنابل ، ۱۳۸۴ ه. ش .
- ۵- جواد آملی ، تسنیم ، ج ۷ ، چاپ دوم ، قم ، انتشارات مرکز نشر اسراء ، آبان ۱۳۸۵ ه. ش .
- ۶- حسین زاده ، علی ، همسران سازگار ، چاپ سوم ، قم ، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) ، ۱۳۸۷ ه. ش .
- ۷- حرالعاملی ، محدبن الحسن ، وسایل الشیعه ، ج ۳ ، چاپ اول ، قم ، انتشارات ذوی القربی ، بی تا .
- ۸- راغب اصفهانی ، مفردات الفاظ قرآن ، چاپ دوم ، قم ، طلیعه نور ، ۱۴۲۷ ه. ش .
- ۹- سالاری فر ، محمدرضا، شجاعی ، محمدرضا و همکاران ، بهداشت روانی با نگرش به منابع اسلامی ، چاپ اول ، قم ، ناشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه ، زمستان ۱۳۸۹ ه. ش .
- ۱۰- شبیر ، عبدالله ، اخلاق ، مترجم : محمدرضا جباران ، چاپ سوم ، قم ، انتشارات هجرت، تابستان ۱۳۷۸ ه. ش .
- ۱۱- طباطبایی ، محمدحسین ، ترجمه تفسیرالمیزان ، مترجم : موسوی همدانی ، ج ۱ ، چاپ هشتم ، قم ، دفتر انتشارات اسلامی ، زمستان ۱۳۷۵ ه. ش .
- ۱۲- عمید ، حسن ، فرهنگ عمید دو جلدی ، چاپ هفدهم ، تهران ، امیرکبیر ، ۱۳۷۹ .
- ۱۳- قرائتی ، محسن ، تفسیر نور ، ج ۱ ، چاپ پنجم ، تهران ، ناشر مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن ، تابستان ۱۳۸۱ ه. ش .
- ۱۴- قرشی ، علی اکبر ، قاموس قرآن ، چاپ دهم ، تهران ، دارالکتب الاسلامیه ، ۱۳۸۴ ه. ش .
- ۱۵- قرضاوی ، یوسف ، سیمای صابران در قرآن ترجمه الصبر فی القرآن ، ترجمه : محمدعلی لسانی فشارکی ، قم ، دفتر تبلیغات اسلامی ، ۱۳۷۸ ه. ش .
- ۱۶- کلینی ، اصول کافی ، ترجمه و شرح فارسی محمدباقر کمره ای ، چاپ چهارم ، تهران ، انتشارات اسوه ، ۱۳۷۹ ه. ش .
- ۱۷- مجلسی ، محمدباقر، بحارالانوار ، ج ۶۸ و ۷۷ ، چاپ سوم ، بیروت ، لبنان ، انتشارات دار احیاء التراث العربی ، ۱۴۰۳ ه. ق .
- ۱۸- محدث قمی ، سفینه البحار ، ج ۵ ، قم ، انتشارات اسوه ، ۱۴۲۲ ه. ق .
- ۱۹- محدثی ، جواد ، اخلاق معاشرت ، چاپ اول ، قم ، موسسه بوستان کتاب ، ۱۳۹۱ ه. ش .

- ۲۰- محدثی ، جواد ، بر کرانه شرح چهل حدیث امام خمینی(ره) ، چاپ اول ، قم ، نشر هاجر ، تابستان ۱۳۸۹ه.ش .
- ۲۱- محمدی ری شهری ، محمد ، میزان الحکمه ، مترجم حمیدرضا شیخی ، ج ۲، چاپ هشتم ، قم ، انتشارات دارالحدیث ، ۱۳۸۶ه.ش .
- ۲۲- مصباح یزدی ، محمدتقی ، اخلاق در قرآن ، ج ۱، چاپ چهارم ، قم ، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) ، پاییز ۱۳۸۰ه.ش .
- ۲۳- مطهری ، مرتضی ، حکمت ها و اندرزها ، ج ۲، چاپ بیست و هفتم ، تهران ، انتشارات صدرا ، آبان ۱۳۸۸ .
- ۲۴- معین ، محمد ، فرهنگ فارسی معین ، چاپ دوم ، تهران ، چاپ دیبا ، ۱۳۸۶ه.ش .
- ۲۵- مکارم شیرازی ، ناصر ، اخلاق در قرآن ، ج ۲، چاپ دوم ، قم ، انتشارات مدرسه الامام علی بن ابیطالب ۱۳۸۱ه.ش .
- ۲۶- مکارم شیرازی ، ناصر ، با همکاری جمعی از نویسندگان ، تفسیر نمونه ، ج ۹، چاپ بیست و دوم ، تهران ، انتشارات دارالکتب الاسلامیه ، ۱۳۷۹ه.ش .
- ۲۷- نراقی ، ملا احمد ، معراج السعاده ، چاپ پنجم ، قم ، انتشارات علویون ، بهار ۱۳۹۰ه.ش .
- ۲۸- نراقی ، مهدی ، علم اخلاق اسلامی (ترجمه کتاب جامع السعادات ، ترجمه سید جلال الدین مجتبوی ، ج ۳، چاپ دوم ، بی جا ، انتشارات حکمت ، زمستان ۱۳۷۰ه.ش .
- ۲۹- پایان نامه سطح ۲(کارشناسی) ، صبر از دیدگاه آیات و روایات ، محقق سیده معصومه صالحی ، مدرسه علمیه حضرت امام خمینی (ره) ، شهرستان مسجد سلیمان ، تابستان ۱۳۹۰ه.ش .